

ЛЕВКО ЮРКЕВИЧ І ПОКОДИМСЬКА ШЛЯХТА

Тетяна Тхоржевська, Любов Якиминська

Юркевич Л. Покодимська шляхта. Матеріали етнографічного опису. 20 рр. XX ст. // Відділ рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – ФХ № 12359. – 10 арк.

В українських етнологічних та історичних дослідженнях точилося багато дискусій щодо етнічної належності «ляхів», які проживають в українських селах, зокрема на Поділлі та в інших регіонах України.

Прихильники версії їх польського походження зазначали: «Масового характеру міграція з Польщі набула зразу після 1569 року. На Наддніпрянщину тоді хлинуло численне чиновництво королівської державної адміністрації, жовнірство, а також незлічена рать польської шляхти» [2].

Інший погляд полягає в тому, що масштаби наступу польського землеволодіння, а з ним — польського етнічного елементу, на українські землі після Люблінської унії суттєво перебільшуються [5]. В. Балушок також піддає сумніву можливість того, щоб етнічно польський елемент міг так суттєво українізуватися, і схиляється до думки про українське походження ляхів / шляхти [1].

Степове Побужжя до кінця XVIII ст. було прикордонною територією: частина перебувала під владою Кримського ханства; частина (до 1793 р.) — Речі Посполитої. Наприкінці XVIII ст. унаслідок російсько-турецьких війн та розділів Речі Посполитої територія була приєднана до Російської імперії.

Левко Юркевич у розвідці «Покодимська шляхта» на початку XX ст. писав про наявність так званих україно-шляхетських сіл та молдуванських сіл-двійників (з однаковою назвою, але іншим етнічним складом) на «Покодимщині». Учений зауважував, що ці шляхтичі мають відмінний від українців антропологічний тип; відзначав несхожість побутової культури та одягу, нижчу працездатність, вищу українську мову тощо [4].

Сучасне населення обстежених сіл, переважно с. Кумарі (Первомайський р-н Миколаївської обл.), яке почасти зберегло уявлення про своє походження («мій батько був поляк» / «А Ви хто?» / «А я вже не знаю»), практично не має на рівні колективної пам'яті легенд про «прихід» їхніх предків на ці землі. Імовірно є переселення на землі колишнього «Дикого поля» з Поділля частини чиншової шляхти, про що свідчить наказ російської влади «Про припинення переселення чиншової шляхти до Вознесенської губернії» від 1796 року, у якому мовиться про необхідність зупинити переселення згаданої шляхти з «губернії від Польщі приєднаних» [3].

У результаті ґрунтового дослідження с. Кумарі Первомайського району Миколаївської області та пілотних експедицій у с. Гвоздавка I і Гвоздавка II, Бобрік I і Бобрік II Любашівського району Одеської області фіксуємо наявність основних етнокультурних особливостей, описаних Л. Юркевичем: наявність внутрішнього поділу «україно-шляхетських» сіл на «ляхів» і «мужиків». Жителів «тогобіцьких» (за Л. Юркевичем) сіл називають «молдаванами». Самі вони, підтверджуючи наявність такого поділу, вважають себе українцями. У «ляхів» і «мужиків» спостерігається наявність культурно-побутових відмінностей: особливості будівництва й облаштування двору, святкування календарних і сімейних свят (у «ляхецькій» частині села — мало відомостей про святкування народних свят, зокрема Купала) тощо.

«Тогобіцькі», або «молдаванські», села зараз занепадають, деякі — на межі зникнення (наприклад, у с. Кумарі Врадіївського р-ну Миколаївської обл. залишилося три хати).

З огляду на це, дослідження рівня збереженості етнокультурних особливостей, від-

значених Л. Юркевичем, сьогодні є особливо актуальним.

1. Балушок В. Українська шляхта між польським та українським етносами / В. Балушок // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 6. – С. 11–25.

2. Лісевич І. Т. Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864–1917 рр.) / І. Т. Лісевич // Український історичний журнал. – 1997. – № 2. – С. 43–54.

3. Полное собрание законов Российской Империи. – 1830. – Собр. 1. – Т. XXIV (1796–1797). – № 17872.

4. Юркевич Л. Покодимська шляхта. Матеріали етнографічного опису. 20 рр. XX ст. // Відділ рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – ФХ № 12359. – 10 арк.

5. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 414 с.

Юркевич Л. Покодимська шляхта. Матеріали етнографічного опису. 20 рр. XX ст. // Відділ рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – ФХ № 12359. – 10 арк.

Річка Кодима починається недалеко місечка того ж назвиська, колишнього Балтського повіту, на Поділлі, ст. «Кодима» Південно-Західної залізниці. Слово «Кодима» значить «мочар»; йменням цим за турецьких часів, в XVI–XVII вв., називалася територія взагалі, де тепер покодимські села й міста. За російських часів р. Кодима була пограничною меж губерніями Подільською і Херсонською. Зараз північно-західна частина Покодими належить до АМСРР (до села Гольми), а решта, до м. Конецполя (по-народному Поронівка), увіходить в склад Первомайської округи УСРР. В Конецполі Кодима вливається в Біг, яко права притока його. Довгістю 135 верст, Кодима має на лівім, подільським (по-народному — на «польським») своїм березі такі села й міста: Будеї, Обжилову, Єфтодію, Єленівку, Балту з Миронами та Бердзарями, Немирівське, Гольму, Познанку, Ясиновку, Гвоздавку, Великий Бобрік, з Малим Бобріком, Слобідкою Янітівкою та Арчепітівкою, Криве Озеро, Берізки, Надкодимські, Великі Кумари, Кримку й Конецпіль. На правім березі Кодими, починаючи від Балти, — низка херсонських селищ, що майже не перерива-

ються, або з окремими назвиськами або з тими самими, лиш з іншими прикметниками, для відрізнення: Бобрік Назвонний, Кумари Херсонські, Познанка Тогобіцька і т. д.

І як на правому березі (на Херсонському) людність переважно молдаванська (Сирова, Гвоздавка Тогобіцька, Познанка Тогобіцька...) або руснацька, т. є. українська лівобережної еміграції зі всіма прикметами східно-українського діалекту, на лівому (на Подільському) березі поруч зі звичним типом подолянина — українця, тим самим, що й коло Голополя, Гайсина, Тульчина, — своєрідний тип так званої «шляхти», з фаміліями обов'язково на «ський, цький, ович і євич», та не тільки з флексіями, а й з пнями й префіксами очевидно неукраїнськими: Габдзінські, Будзінські, Сеньчовські, Літвіньовські, Пршездецькі, Рихлицькі, Зілінські, Сербіновичі, Каплинські, Димінські, Валічківські, Гладішевські, Шиманські, Вержбіцькі, Щепановські, Зелімбіцькі, Курдибановські, Єліжєвські, Касевичі, Мазуркевичі, Езерські, Пршекоровичі, Дембовські, Дембіцькі, Войцехівські, Любанські, Щецькі, Натовські, Богусевичі, Гулінські, Сідлецькі, Хрусцінські,

Голембовські, Лосінські, Годлевські, Шендровські, Журавські, Чоповські, Баратинські, Чебановські, Деревичі, Гуревичі, Брезінські, Білобджицькі, Булонські, Чижевичі, Червінські, Хенцінські, Грабовські, Гродзинські, Єдлінські, Косовські, Косовичі, Якубовські, Любонські, Мацієвські, Осецькі, Пясецькі, Сеульські, Свідерські, Шидловські, Томашевичі, Вільчинські, Зволінські, Закрочимські, Волянські, Жарські, Жихлінські, Полянецькі, Райгородські, Мідзяновські, Стримбіцькі, Кульчицькі, Томачинські, Тимчевські, Бджовські, Тихевичі, Дубелі, Бучні, Завали...

А серед останніх, що десятками й сотнями замешкали Покодиму з Подільського боку з незапам'ятних часів, мішкала, двір коло двора, хата коло хати — звичайні подільські Мокраки, Галушакі, Патлачуки, Горбатюки, Кравченки, Котові, Чоповенки, Гречані, Соломяні, Кривошиї, Кравчуки, Баландюки, Бойки, Ткачуки, Полуденки і т. д.

На перший погляд між Габдзінськими і Полуденками та Кошовими нема жодної різниці — звичні українські селяне південного, більш заможного, рівняючи до Середньої України, типу. Але то лиш на перший погляд. Ретельне виучування безперечно мало б дати цікаві наслідки, тим більше, що південь Поділля, як пишучому ці рядки довелось чути з джерел авторитетних, з цієї точки погляду є цілком недослідженим ще. Маючи на увазі хоч трохи стати у пригоді фахівцям питання, які би зацікавилися людністю Покодими, подільського берега, котра під навалою обставин часу швидко нівелюється, так би сказати, одноманітніє, хочемо так-сяк спромогтися на цей матеріал.

За парафіяльними відомостями 1915 р. по вищезазначених селах і містах Покодими та в поближких до них селах, напр., Французьке, Мазурова, Неделкова, Саврань, Капустянка, Мечетна Велика й Мала, Кошари, Дубинова, Берилова та ін., одної лиш шляхти латинського обряду налічувалося 3607 душ, але коли прийняти на увагу, що шляхтичі-латинники

становлять собою заледве третю, або й четверту частину всієї шляхти, бо напр., в с. Бобріку Великому й Малому з присілками, що можуть рахуватися справжньою околицею покодимської шляхти, шляхтичів-латинників лиш ¼, решта православні, то вийде, що процент Галушаків і Гречаних серед Зелімбінських та Мазуркевичів досить незначний, і що Покодима з деякими бічними селами є справжньою шляхетською осадою. Отже, коли вони сюди прийшли? Звідки саме? З якої причини? На питання ці вичерпуючої відповіді не дають ні «Очерки по історії Барського Староства», а ні т. III «Актів Юго-Западної Росії». Нема про це нічого і в «Szlacht — I na Ukraine» В. Ліпінського.

Та й знов: чи підходить покодимська шляхта під точку погляду В. Ліпінського зокрема, а В. Антоновича взагалі? В деяких покодимських шляхтичів, правда, дуже зрідка, можна побачити гербовий шляхетський папір, пошматкований, злежаний, зітлілий, але папері такі стоять в цілковитій суперечності з популярною в українських наукових колах думкою, що всі шляхтичі суть українці, що свого часу златинилися, а через те спольщилися. Трудко знов-таки бачити в кожному таким папері і підробку, про яку теж говорять... Ось перед нами гербовий папір громадянин с. Великого Бобріка, Любашівського р-ну, Первомайської округи, Степана Юліановича Лозинського, з народної інтелігенції, колишнього дяка, учителя, тепер кооператора, людини середнього віку, за старого режиму «свідомого українця» і нині чинного українського співгромадянина: «Herb Zubuz», далі чорнилом вималювано три пера, під перами сухими фарбами, жовтим кольором, корона, під короною сине поле, обведене жовтою облямівкою, з трьома гвіздками на облямівці вгорі, під короною, навпроти — внизу, праворуч і ліворуч, поле з облямівкою, таке завбільшки, як яйце; в полі, серед «яйця» — підкова, з хрестом, на взірць «георгієвського», над і під підковою, підкова і хрести білі; з-за півкруга верхньої частини «яйця» визирають: рукояті від шабель — дві,

два списи з малиновими стягами та два бердиші; з-за півкруга нижньої половини «яйця» визирають жерла двох гармат; під яйцем коло кінців списів зі стягами — дві литаври. Під гербом напис: «Detineatis». Далі ледве вдається читати: одне подерте, друге вицвіло, злежалось і т. д.

Подібні документи часами лежать в скрині, на дні, в бідацькій хаті, поруч з заможною хатою Галушка, часами ними підстеляють дека, як печуть паски, часами діти граються. Але те, що безслідно гине для археолога очевидним лишається і по цей день для антрополога — це зовнішній вигляд, постава, зріст, обличчя, очі, волосся, шкіра і т. д. володарів цих документів та й взагалі, коли не всіх, то багатьох з не-Галушаків. Так, покодимський шляхтич, хоч би впав у цілковиті злидні, відзначається вище-середнім та високим зростом, довгими ногами, гнучким станом, сухорлявістю, довгими розмашними пальцями з вузькими овальними пагністями; обличчя продовгасте, ніс здебільшого довгий, цера тонка, з румянцем на безмязних щоках, губи тонкі, зуби — довгими частоколинами, бунні, найбільш русяві, вуса — донизу, на котрі спирається кінчик носа, особливо в людини старшого віку, борода бриється, хоч би у столітнього діда, підгорля, а надто подвійного, потрійного нема з причини довгої шиї, очі найбільш блакитні або сірі, сіро-зелені, розріз поміркований, волосся більше ясне, просте, без кучерявлення. Жіночий тип більш-менш той самий, хоч в порівнянні з муштинами — більше чорнявости, — взагалі жіноцтво відзначається стрункістю, фігурністю, виборністю, не так красою, як лагідною симпатичністю. Жінки значно більш повновиді, як муштини, з короткими носами, з ніжною церою, з підгорлям, але високі, довгоногі, довгопальці, зрідка надмірно грубі, тлусті.

Одежа — за старих часів була «шляхетська», т. є. одежа сучасного міщанства; сукня, кофта до стану, бурнус, хустки темних кольорів, черевики, а в муштин — піджаки, камізьелки, штани на-випуск, пальта, бурки, футра й криті кожухи; тепер жіноча одежа — модна, за

журналами, а мужеська — звичайна сьогочасна одежа в стилі війни і революції.

В'їзджаючи в щоро-шляхетське село, як от Великі Кумари або в Бобрік та інші, зразу видко не місцево-український характер його. Місцеві українські та напівмолдуванські села відзначаються густотою розбивки та незначною рослинністю. Городини коло українськомолдавських хат теж невеличкі, над городом домінує поле; хати звичайно скраю ставляться, над дорогою, тип хатів звичайний український, на чотири фронтових вікна, без ганку, з призьбою. Шляхетське село найперше дивує своєю розкиданістю. Хата від хати досить далеко. Обійсця на півдесятини, десятину, навіть дві і три. Хата в глибині подвір'я. Від воріт до хати часами іде алея з ріжного дерева, але найбільш акації або верби. В подвір'ях садки або й паркові дерева: осокові, берези, липи. Село, як один сад, як гай. На городах часто зустрічаються культурні гатунки овочів, розводиться малина, полуниця, останніми часами — виноград. Біжучої осени (1927 р.) фунт винограду понад Кодимою 6, 5 і 4 копійки. Однак працьоздатність шляхтичів безперечно низька, як у «простих» (так шляхта називає селян, руснаків і молдуван). Шляхтич далеко пізніше встає, як «прости люди», ліпше годується, робить звільна. Коли руснацько-молдованське покодимське правобережжя вправляється з роботою до середини старого вересня, до Чесного Хреста, то шляхта возить соняшники й кукурудзу ще й після Покрови. Ще й в листопаді можна побачити де-кого на полі, як що не впав сніг, звичайно. Зате шляхта охоче і довго святкує. Весілля, празники, традиційні дні — запусти, Андрія, масляна, іменини і взагалі кожен задвич людей, базар — то вже причина до зтяжного, часто безоглядного балювання. А як нема жодної причини, то збираються просто «капелія», товариство, складається і балює. Під час балювання постерігається те, що по-російськи останніми часами зветься «безудерж». Тут останній бідак може послати за цигарками 25 шт. по 50 коп. Під час балювання починають один другого називати

«пані»: пані (а не «пане», й не «панє») Жарський, пані Жеребецька, пані Завала... Звичайно, старі, приятелі, звертаються один до другого «браце!». Ніхто ніколи не кличе один другого по імені, а по імені й батькові, то боже борони: «нема в нас такого заводу» — так і кажуть. Хлопця, дівчину кличуть «Ей ти! Кобжицька!» говорять виключно по-українськи й у порівнянні з руснаками, з «людьми простими», дуже чисто. По-молдаванськи або по-польськи не знають, навіть латинники з «а та е» в фаміліях нічого не вміють по-польськи, хіба що «Ojeze nasz» та «Zdrowas Marija», та й то дуже українізовано. Жодних українських народно-побутових традицій, обрядів, звичаїв нема і старі не пам'ятають, щоб вони коли були тут: а-ні Купала, а-ні веснянок, а-ні Петрівчаних співів, а-ні «Кози», а-ні «Трона», ні навіть коляд в тім вигляді, як в українських селах, немає. Все то лічиться тут за «дуже просте». Правда, колядують, але старі хазяї, а не парубки; співають коляд лише церковно-словянських: «Дар днесь пребагатий от небес снішел», «Днесь пою ще купно іграймо, царя народженна всюду воспеваймо», «Вошли небо і земля іграй славно» та інші подібні, а зібране за коляду втивають не для церковних, а для громадських потреб. Популярна всеукраїнська «Ой видить бог, видить творець» лічиться за «дуже просту». Немає тут і звичної української «вулиці», коли то молодь, при місячній порі, збирається для співів та женихання, та й хлопці не співають вуличних пісень, а ті, що співають, лічаться за некультурних.

Це слово — «культурний», «некультурний» в безумовнім у народі вжитку, і не тепер лише, коли лексикон народній дуже збільшився на варваризми та неологізми, а здавен, і не дивно: справді треба констатувати, що в загальній мірі шляхетські села багато культурніші за руснацькі і молдаванські. Передовсім тут постерігається, і то здавен, великий нахил до школи й лікарні. Людність охоче вчиться, постачивши ще зі старого режиму цілі кадри учителів, писарів, міських службовців. Звичайні ніби — селяне вишукують ліпших лікарів

для гоїння своїх хвороб, їх можна зустріти на візитації в університетських професорів та по кращих і дорогих лікарнях. Розуміються на дієті, на користуванні водами. Але zarazом треба відзначити, що нахил до спиртових трунків тут набагато більший, ніж у руснаків, особливо ж як у молдуван. П'ють напої свого хову — вишняк, вино, самогон, — але не жалкують гроша і на ренськовий льох. Не жалують і домового звіряти ні птиці собі до столу, отже те, що руснак і молдуван продає на збільшення свого бюджету, шляхта здебільшого споживає. Так само і в справі найму на роботу: ніколи в світі шляхтич не найметься робити в другого, а коли найме коні або згодиться везти фуру, то за дуже незвичайну ціну. Найдрібнішу річ зі свого господарства цінує дуже високо, і коли з продавцем не обійтись відповідно, не продасть зайвої для себе річи: нехай лежить, місця не залежить. З другого боку, сам шляхтич платить дуже неохоче, дуже мало, раз-у-раз, коли тверезий, виявляючи надмірну ощадність, що просто межує з якоюсь всенародною скупістю. Наприклад, хрестить шляхтич дитину, і на тім не тільки не витрачає, а навпаки — набуває. Найперше, як мають дитину нести до хресту, кожен кум й кума — а їх буває від десяти до двадцяти, — «качає дитину на кожусі», т. є. взявши дитину на руки, а часами поцілувавши її, дає бабі-бранці гроші: так шляхтич оплачує бабу, що приймала дитя та порядувала в хаті кілька день підчас пологів. Потім несуть до «отця духовного». Тут знов куми складаються і оплачують хрестини. Крім того, куми купують крижно. Потім, під час балювання платять бабі «за квітку». Таким способом хрестини шляхтичеві нічого не коштують, крім, звичайно, стола для кумів. Коли шляхтич іде на базар і підвозить свого сусіда, то цей звичайно або дасть підводникові кілька копійок або хоч купить йому чарку. Мати йде до заміжньої дочки, через дорогу, на «вечірню гебату» з ... своїм цукром. Взагалі таке вражіння, що ніхто нікому нічого дурно не робить, і одного «спасибі», як то звичайно на святій Русі, не вистарчає тут. «Дружба — дружбою, а табачок

врозь», як каже російське прислів'я. Сусід в сусіда кавуна купує. Але не вважаючи на таку оглядність в справах обопільного розрахунку, в шляхетській громаді постерігається велика одностайність, якась інстинктивна організованість. Шляхтич шляхтича розуміє з одного погляду. Рідко дається чути якийсь загострення в обопільних стосунках на словах, хоч на ділі звичайно без них не обходиться. Чимось незадоволений шляхтич мовчить. Єсть такт, певний тон в стосунках і завидна стриманість. Як прийде час, шляхтич відповість на невдоволення чи образу, чи пониження своєї гідності, але замість гострого слова буде облесливо усміхатися. В однім зі шляхетських сел. Був такий характерний випадок. Були вибори до сільради. Представник Райвиконкому, молодий хлопець, поведився з поважними шляхтичами не дуже завважно; як звичайно з «дядьками». І от пропонує він шляхтичам кандидата на голову сільради: він, мовляв, такий, і такий, і те знає, і в тім досвідчений, має такі і такі заслуги... «От і добре, кажуть шляхтичі, нам саме такого треба!» і розпитують за пропонованого кандидата, цікавляться, якнайщиріше ставляться до молодого представника. Нарешті, після підхода, вибори. «Хто за такого-то (пропонованого представником), прошу підняти руки». Жоден. І вибрали цілком протилежного запропонованому, але то — без жодної змови чи наради: справа тривала п'ять хвилин. «Бо наші ляшки лиш глянули їден на другого та й всьо!» розказував потім один дідок.

При зустрічі один з другим кажуть: «Дзіндобрий», відповіщається: «Дай боже здоровля». Звичайно рукаються, старі й молоді, але коли молоде витається з старим, то конче цілує старого в руку, особливо господиню. По-за роботою грають в карти, в шахи, багато курять, і це а-ні трохи не лічиться гріхом, як у молдуван і навіть руснаків. Молодь, збираючись на вечірниці (так і говорить), танцює під гру гармонії, чи гітари, чи скрипки, — вальса, польки, краковяка та нових танців; по танцях бавиться грою «в кольця», в фанти; співають пісень, здебільшого українських, зрідко ро-

сійських. Сьогоднішня українська мова, літературна та офіційна, чогось не до смаку шляхтичам: кривляться від неї, висміюють, навіть називають «сукманка», «суконний язик»; це запевно треба пояснити не інакше, як надзвичайною консервативністю шляхтичів: от наша українська мова — це мова, а то... не знати що! Взагалі тут є власна думка, здання, як каже шляхтич, не зв'язана з авторитетом міста чи «вченого чоловіка», котрий так каже, а я, мовляв, ось так [підкреслення — Л. Юркевича. — Авт.] кажу. Ні до урядовця, ні до попа — тут нема жодного пієтизму, нема і не було, нема і страху і шапколомства: коли це мій знакомий, то «дзіндобрий», а коли ні, то йди собі своєю дорогою, а я своєю. Частина шляхти, яко колишні «одновірці», ніколи не робили панщини, а частина, свого часу загнана в панщи́зне селянство, в 30—40 роках минулого століття, а де-які ще по ліквідації маєтків кн. Любомирського, в 1815—17 році, перейшли в Казну, «наделены угодьями и освобождены от барщины». Багато шляхти були чиновниками на обійстях і брали землю в оренду або в «посесію», в окільних панів. Де-які орендували і по 100—200 десятин, інші мали власної землі по 20, 30, 40-50 десятин. Тепер, звичайно, всі на нормі, хоч пориваються до посесії і досі, але не витримують рати. Останніми часами заможніші шляхтичі захоплюються «трахторством»: купують втрюх, вчотирюх, п'ятьох машини і тим заробляють. Ведуть охоче спілку з євреями. Варто зазначити, що в шляхті цілком не постерігається того традиційно-негативного відношення до єврейства, яке до недавнього часу, та й тепер по-части є характерним для молдовансько-українського селянства. Навпаки: в шляхетських селах тулиться досить євреїв, дрібних крамарів, кустарів різного фаху, перекупщиків. Шляхта з ними в добрих стосунках і вираз «жидівська голова» — трохи не похвальний вираз на адресу того чи іншого «брі́дшкка». Недурно руснаки кажуть, що «шляхта у всім з жидів пример бере». Що до останніх, головним чином руснаків — шляхетських співгромадян, усіх отих

Баландюків та Кравченків, та Полуденків, то, живучи з Големб'ївськими та Пршезбецькими, вони так само «ошляхетчилися», як ці «омужичилися». Усе властиве шляхті подільського берега є властивим і для руснаків: той самий побут, стосунки, господарський обхід, мова, назвиська, навіть вдача, лиш зовнішній вигляд видає сухорлявого, гнучкого шляхтича і округлого кремезного руснака. Решта — те саме, аж до ономастики. Чимало руснаків теж кінчають вже свої фамілії на ський і «евич», як наприклад, Бунчковський, Грицевич, Півторацький, чимало єсть серед православних руснаків Едвардів, Леопольдів, Франців: Блажен (Влас) Діхтяренко, Михаліна Кобець, Бернард Комишин і т. и. І для тих, і для других звичайними іменами єсть Михаїл, Мацько, Дизько, Ясько, Данько, Ладько, Стефан, Стасько, Базько, Гриць (дуже поширене), Бартко, Кароль, Гандрей (але не Андрій), Стах, Тодір, Теофан, Теофіль; Михась, Матво, Дизьо, Яньо, Ладьо, Стасько, Базиліко, Юзьо, Льовцьо, Свомцьо, Гандрейко, Їлина, Олена, Тодоска, Фросина, Югина, Афія, Горпина, Любина, Дарина, Анелька, Христина, Францішка, Дениска, Штефанка, Емілька, Віхта (Вікторія) — Вітуся.

До матері поспіль інакше не звертаються, як «мамуся», до баби «бабуся», кажуть «папа», «папо» (кличний), а не «тато», кажуть «дідуньо», «дідуню», стрійку і вуйку.

Останніми часами, коли право найменування дітей перешло на ЗАГС та батьків, де-які називають своїх новонароджених Гектором, Майою, Світланою, та іншими назвиськами, зазначеними в громадянському календарі. Найменувавши так, йдуть до «отця духовного» (так кличуть попа і ксьондза), до хресту. Ці, звичайно, відмовляються хрестити іменами, яких нема в грецьких або латинських святцях. Тоді хрестять ім'ям, близьким по згуку до даного ЗАГС-ом, а при тому руснаки звичайно намагаються вибороти в попа бодай латинське ім'я. Попи йдуть на можливий компроміс і «охрещують раба божого Адольфа»: так і виходить Адольф Горбатюк. Взагалі ж шляхти-

чі, а коло них і руснаки, під оглядом релігійним, консервативно-традиційні. Правда, нема серед них ніякої підвищеної побожності, богошукання, сектанства, святобозтва, як то раз-у-раз трапляється серед молдуван, на правому березі Кодими, але нема і «беззаконня»: закон тра сповнити: дитину охрестити, померлого поховати, молодих звінчати, на проводи поставити «тарантас (панастос) на всі чотири колеса», на Дмитрову суботу занести миску до каплиці, на Брахманський Великдень водосватіє на полях відправити і т. д. Тут, звичайно, єсть щось спільного, де-що різного меж шляхтою латинського обряду і православного обряду.

Безперечно, всі шляхтичі колись були католиками, — хоч східними (уніятами), а певніше, що західними, чистими римо-католиками. Тепер «польську віру» затримала лиш одна чверть, а найбільше третина шляхтичів. Решта — православні. Але покодимське православ'є варте покодимського католицизму: католики залюбки ходять до церкви, виводяться, ховаються, а навіть христяться в церкві, а православні залюбки ходять на відпуст до Кодимського, Балтського та Криво-Озерського костелів і навіть там сповідаються. Правда, католики більше виховані під оглядом релігійним, більше зорганізовані, дисципліновані і неначе трохи скося дивляться на православних, як зате, що вони «ради лакомства нещасного», ради громадянської рівноправності в царській Росії, зрадили вірі, так через те, що теперішніми часами православ'є розколось на три віри, мертву, живу і українську, і католицькі шляхтичі не знають, яка з них найпорядніша, це-б-то котрого попа, за дальністю ксьондза, можна, щоб поховати немовля. Але тут на кін виступають численні мішані родини, які тягнуть своїх чоловіків та своїх жінок до своїх храмів і жреців — відповідно до обрядного і святочного випадку. Таким способом реальне життя само ліквідує той розбрат, не вважаючи на «імператорів та пап»: те, чого не здолала учинити ні Флорентійська, ні Берестейська унія, на Покодими само собою чиниться, і лиш найбільш завзяті одиниці з того

і з другого боку стоять одно проти другого на воротах, не простягаючи одно до другого руки.

Зрештою треба сказати, що слово «поляк» на Кодимі цілковито втратило свій національний зміст і існує лиш для ознаки релігії, навіть не релігії, а релігійної, власне римо-католицької, завязтості: «а, то-поляк, той до церкви не піде!» це має значити: він римо-католик, фанатик, він до некатолицького храму не піде. І такими «поляками» звичайно лишилися тепер ті, кого за царських часів православні місіонери тягнули до церкви лапами урядницькими, приставницькими, справницькими та губернаторськими, через кардігардію, суд і заслання. А таких на Покодими не один, особливо з тих, що мали по своїх хатах потайні шкілки католицької науки віри. І люблять вони тепер розказувати про те, як «пів-хадзейства свого звели на оборону проти попів», як «двісті карбованців лиш одні облакати коштували».

Шляхтичі ведуть один з другим знайомство, знають один другого, навіть в найдальніших селах, куди навідується один до другого під-час празників, весілля то-що. Кумують, дружаться одні з другими, хоч бувають випадки, навіть чим далі, то більше, що дружаться з «руси́нами», — це слово вживається на ознаку не шляхтича, руснака, православного з дідапрадіда або уніята. «Наша Анелька пішла за простого» — це значить вийшла заміж за «русина». Але з молдуванами — жадного спілкування. Молдуван стоїть низче, як «простий». «Ей, ти! Молдуван їден ходиш» — так лають. Латинники більше знайомі один з другим, в цім допомагають їм з'їзди їх на костельні урочистості: на відпуст (те саме, що в православних празник, але без православної трьохденної п'ятики: празник, попразент, витрунини), на божого тіла, на октаву, на попелець... Чудне вражіння роблять ці костельні з'їзди: майдан перед костелом увесь запружено підводами; коло фургонів тісно виголені хазяї, хазяйки, молодь в що-найкращих вбраннях; розмовляють, снідають, знайомляться, сватаються; там, у тісному костеликові, та на цвинтарі, щось ксьондзи заводять на мові стародавніх

римлян, часами котрийсь вигукує щось по польськи, а тут всезагальний баль, і баль чисто-український. Ні слова по-польськи, хіба «проте» і «пшепрашам». Коли в костелі ксьондзи кінчать відправу, на майдані кінчається баль: шляхтичі сідають у фургони і розїзджаються ріжними шляхами, цілком тверезі, без гуків і свистів, як після православного празнику. «Сухе польське свято», говорять православні шляхтичі, які теж навідуються сюди, щоб побачитися з ріднею, посвататися, покумувати. А набожні бабки, то й сповідаються. До релігійних шляхетських обрядів безперечно треба зачислити «обід». Надзвичайно люблять шляхтичі гуртуватися коло шматка хліба й чарки горілки. Для останнього — кожний випадок відповідний. Помре в шляхтича маленька дитина, тиждень від народження, — обід. Зробить старий шляхтич собі «святий олей» (маслосвятіє), — обід. Ходять шляхтичі по полях «за дощом», то обідають без кінця-краю: перед походом, серед походу, на полі (своєрідна маївка), і після походу, на цвинтарі, в каплиці. І яка-б радісна урочистість не трапилася, кінчається вона «за упокій»: на цвинтарі, на гробках, в каплиці. Отже культ мертвих у великій пошані. «Дай боже нам ще прожити, а померлим — царство небесне!» — так починається кожний обід конче з чаркою в руках. Без чарки обід не мислиться, як сало без хліба.

До нового побуту, до життя пореволюційного шляхтичі відносяться стримано. Де-хто на нім стратив, де-хто набув, напр., безземельні чиншовики і латинники: перші дістали землю, другі волю віри і загальногромадянське право. Вже не треба ломати віру, щоб бути сільським писарем або учителем.

Шляхетська гідність взагалі виграла від нового ладу: вже ніхто не назве шляхтича «пазбиром», «мудвом», «гадом», «мужи́ком», «хамом», як то було за старого режиму, коли всі, і шляхта, і не шляхта, були «крестьяне» і діставали від попа, від станового, від мирового завірно одні епітети. (Був тут у нас їдень пописько, то він усім на «ти» говорив, — з презирством розповідає старий шляхтич). Але

на чім шляхта, здається, цілком поширилася з новим побутом, так це на недоторкальності помешкання. Коли настала перерва права огляду помешкання, майна, розшуків, трусів, коли стало вільніше «курити горілку», шляхта заспокоїлася. І справді ледве чи викурить хто такого чистого та смачного спірту, як шляхтич. І сам дивує з свого артизму. Обідає, попиває свій спирт та інші трунки на спірту настоєні і каже: «От, господи, яке настало: поробили собі гуральні, наварили ляшки пива та й дудлять. Е, що не кажіть вже багато полекшало від двадцятого року...»

Українське живло — все потужне живло, притягаюче, як магнес, всмоктуючи в себе, як губка. Бувши неоформленим ні власною державністю, ні самосвідомим національним упорядкованим організмом, ні природними географічними умовами, бувши лиш тою етнографічною безформенною розпливчатою масою, — скільки однак прийняло воно, тее живло, розбавило, перетворило, проглинуло чужинецьких елементів! Якої крові лиш не тече, і слов'янської, й неслов'янської, в тих українських жилах! Одні потопилися, пропали в українським морі за давних давен, другі на

наших очах потопають. Де Серби, які півтора-ста лиш літ тому назад залюднили були сучасну Зіновівщину? Де острівці висококультурних в Словянстві чехів на південнім Поділлі (ст. Немиловка) та на північній Херсонщині (ст. Любашівка і Врадіївка)? Де цілі селища і волости західно-подільських молдуван (Ямпільщина, Могилівщина, Кам'яничина)? Хоч треба сказати, що старі Даки найліпше тримаються супроти українського всепожираючого живла: «і чужому навчаються (по-українськи) і свого не цураються». Товаришать їм і болгари (Маслова, або Ольшанка коло Первомайська, під-одеські Буяни і т. д.), — не піддаються. Нарешті, непохитно стоять і великоруські старовіри (див. «Подільські кацапи» — реферат Етнографічної Комісії УАН кореспондента Левка Юркевича 19 28/v 26р № 24), як того і треба було сподіватися з огляду на національну суть старовірства. Але ні тривким Дакам, ні Болгарам, ні Кацапам покодимська шляхта не дорівнює: «ляшки» зукраїнізувалися [підкреслення — Л. Юркевича. — Авт.], і тільки мова стародавніх римлян інколи, в дні урочистості, відтіняє де-яких з них від решти глибокої і широкої України.